

Semjén András

Oktatáspolitiká - az első száz nap mérlege

Ahhoz, hogy megítélhessük az első száz nap oktatáspolitikáját, két dolgot kell egyidejűleg mérlegre tennünk. Az egyik az, hogy mit is tett az oktatásügyi kormányzat az eltelt idő alatt — a másik pedig az, amit nem tett meg. Nyilvánvalóan az is minősíti a kormányzatot, hogyan súlyozott a problémák között, melyek megoldására tett kísérletet már ilyen rövid távon is; melyek voltak azok a területek, ahol haszthatatlannak ítélte a beavatkozást, s melyek azok, ahol megelégedett az előző kormányzat által elindított tendenciáknak a dolgok tehetlenségéből fakadó folytatódásával. Ha egy tengerész egy léket kapott hajón a lyuk mielőbbi betömődése helyett előbb a korlát kifestéséhez lát hozzá, aligha lesz fregattkapitány. Márpedig véleményem szerint az Andrásfalvy vezette csapat eddig leginkább a festék (nemzeti) színevel foglalkozott, nem a kétségkívül létező lyukkal.

A kihívások és a tennivalók

A magyar oktatásügy számos krónikus és akut problémával rendelkezik. Ezek egy részére az előző, Glatz-féle művelődési kormányzat látványos átváltozásokat próbált adni. Ahhoz, hogy a jelenlegi helyzetet megértsük, röviden ki kell térnünk az ezek által beindított folyamatok értékelésére is.

A glatzi oktatáspolitiká abból az alapvetően helyes felismeréséből indult ki, hogy a magyar oktatásügy egyik fő baja az iskola-struktúra centralizáltságából fakadó merevsége, amely nem teszi lehetővé a valóban helyi igényeknek megfelelő iskolák létrejöttét; másfelől az iskolaügy alapvetően érvényesülő állami monopóliuma, amely ugyancsak gátolja, hogy az egyes lakossági csoportok igényeiknek, keresletüknek megfelelő iskolákat találjanak.

Mindkét említett probléma valóban fontos, meghaladásuk valóban a sokat ígért társadalmi-gazdasági modernizáció feltétele. A glatzi „modernizációs válasz” azonban furcsán felemás: jó félévűszázados késéssel a klebelsbergi kultúrpolitikát tette mércévé és viszonyítási alappá. Az iskola-struktúra merevsége ma elsősorban a középfokú képzésben jelent problémát, az egyes iskolatípusok közti átjárhatóság megteremtésére, rugalmasabban használható általános képzésre lenne szükség. Ehhez természetesen valóban használható módszer lehet az általános és a középiskola közti korábbi merev választóvonal oldása, ehelyett azonban a 8+4, illetve 8+3-as szerkezet 4+8-assal történő felváltá-

sát forszírozták a „középosztálybeli” gyermekek számára, a többieket pedig koncepciótlan, lepusztuló intézményekre hagyták volna.

Valóban fontos kérdés az állam iskolafenntartói monopóliumának oldása is. A pluralizmus és a demokrácia megköveteli, hogy az állami iskolában az eddig túlzottan mechanikus, tanuló passzivitásra építő, ismeretközpontú pedagógiai modellt felváltsák egy aktivitásra, toleranciára és az álláspontok pluralizmusára épülő, az eredeti gondolkodást és az önálló véleményalkotást célul kitűző modellel. Az értékek pluralizmusa alapján természetesen szélesíteni kell az eltérő értékorientációjú iskolák kínálatát. Ugyanakkor állami kontrollal biztosítani kell, hogy az eltérő arculatú intézmények bizonyos alapvető demokratikus értékeket egyaránt hatékonyan közvetítsenek.

A különböző típusú (állami, önkormányzati, egyházi, alapítványi, magán) iskolák sokfélesége biztosíthatja azt, hogy a képzési kínálat rugalmasan alkalmazkodjon a lakossági igények változásaihoz. Ez a rendszer garantálhatja elvileg az Alkotmány 67. §-a (2) bekezdésének („A szülőket megilleti az a jog, hogy a gyermeküknek adandó nevelést megválasszák”) érvényesíthetőségét is. Ahhoz, hogy ez ténylegesen (vagyoni helyzetétől függetlenül) pozitív jog lehessen, az oktatás költségvetési támogatása tekintetében a szektorsemlegesség követelményét kellene érvényesíteni. (A dotációval a gyermek oktatását, nem pedig az egyes intézménytípusokat kell támogatni.)

A fejlett nyugati demokráciákban e tekintetben a helyzet változó. A teljesen liberális, abszolút szektorsemleges szabályozás ott is kivétel (Hollandia). A legtöbb ország közoktatásában dominál az önmagában is pedagógiai pluralizmusra törekvő állami szektor, amelyet államilag ugyancsak támogatott, de kisebb jelentőségű egyházi, magán, és alapítványi iskolák kínálata gazdagít. E rendszerek jobb megértéséhez fontos tudnunk, hogy leszámítva néhány valóban exkluzív és igen költséges magániskolát, a magániskolák általában az állami iskoláknál kisebb fajlagos költséggel üzemelnek, s a szülők által fizetett tandíj nagysága nem jelentős. A magániskolák szabadsága az uralkodó társadalmi értékrenddel való bizonyos mértékű szembehelyezkedést teszi lehetővé („szabad iskola”-mozgalom), s nem elsősorban a *nem kielégítő nivójú állami oktatást a tehetségesek számára helyettesítő alternatíva*. Ezzel szemben a Glatz-korszak alatt beindult mozgások az egyházi, felekezeti oktatás anakronisztikusan nagymérvű aránynövekedésével, illetve a csak a tehetségesek által hozzáférhető, magas (évi 70—80 ezer Ft-os összegű) alapítványi hozzájárulást és ezen felül gyakran még tandíjat is követelő iskolák létrehozásával kívánják lehetővé tenni a lakosság egyes (oktatással kapcsolatos érdekeit leginkább artikulálni képes) rétegeinek a lassan „szegényszintre” lecsúszó állami közoktatásból való menekülését. Valójában tehát nem az értékpluralizmusra való törekvésből fakad itt a többszektorság, hanem az állami működtetésű iskolaügy kudarcának elkendőzését szolgálja.

A fenti két általános, az iskolarendszer egészét érintő problémához számos kevésbé átfogó, de nagyon súlyos, égető probléma társul. Ezeket a teljességre való törekvés igénye nélkül ehelyütt csak megkíséreltem röviden érinteni.

1. A szakképzési rendszer (szakmunkásképzés, szakközépiskola) képtelen követni a strukturális átalakulást, hozzájárul az ifjúsági mun-

kanélkülség növekedéséhez.

2. A felsőoktatási részvételi (beiskolázási) arány nemzetközi összehasonlításban kiáltóan alacsony, s a képzési kapacitások jelentős bővítése, a felvételi keretszámok gyors emelése azért is sürgető, mert a demográfiai hullám 1993-ra eléri a felsőoktatást, ami — megfelelő intézkedések elmaradása esetén — az arányszámok további drasztikus romlását, rövid távon jelentős társadalmi feszültségeket, hosszabb távon gazdasági versenyképtelenséget eredményez. Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy a jelenlegi esti-levelező képzés (színvonalproblémái miatt) nem tartható fenn, megszüntetésének negatív hatásait a nappali férőhelyek növelésével és a tanulást a munkavállalás alternatívájává tevő pénzügyi (hitel vagy támogatási) konstrukciókkal kellene semlegesíteni. Változtatni kell a magyar felsőoktatás gyenge költséghatékonyságát, és a költségvetési restriktiók időszakában alternatív finanszírozási formák bevezetését is fontolóra kell venni. Ugyanakkor a fennálló bérstruktúra nem tükrözi a képzésre fordított egyéni illetve társadalmi költségeket. Gyökeresen másképp működő munkaerőpiac (feltehetően a bérarányokat érdemben befolyásolni képes munkavállalói képviselőtestület és központi bérmegállapodások rendszere) lenne szükséges ahhoz, hogy a jelenlegi bérrendszer e tekintetben megváltozzék. Ilyen változás nélkül az oktatás magánerőből történő finanszírozása felé való bármilyen elmozdulás társadalmi mértékű alulképzést eredményezne, káros társadalmi következményei mellett a gazdasági fejlődésre is korlátozólag hatna.

3. Teljesen megoldatlan az országban élő nagylétszámú cigány kisebbség megfelelő, a kulturális és nemzetiségi identitást illetve társadalmi beilleszkedést és emancipációt egyaránt elősegítő oktatása. A dolog annál kevésbé tűr halasztást, mivel a magyar külpolitika mindinkább törekszik a szomszédos országokban élő magyar kisebbség anyanyelvén történő oktatáshoz való jogának elismertetésére, mely törekvés hitelét nagyban gyengíti a fenti kérdés megoldatlansága.

Mi történt a száz nap alatt?

A tárca a kormány eddigi fennállása alatt nem dolgozott ki önálló törvénytervezetet. Ezt némileg érthetővé teszi, hogy a még a Németh-kormány alatt elfogadott 1990. évi XXIII. törvény módosította az 1985-ös Oktatási törvényt, lehetővé téve az oktatás bizonyos pluralizálódását, államtalanítását, piacosítását. Mindazonáltal e törvény egyáltalán nem garantál egyenlő elbánást az állami és nem állami iskolák számára. (Az állam hozzájárulhat a nem állami oktatási-nevelési intézményekben folyó oktatás-nevelés feltételeinek biztosításához, de ez nem kötelessége; továbbá olyan feltételek meglétét írja elő a nem állami intézmények számára, melyeket sok esetben az állami iskolák sem biztosítanak.)

Az új minisztérium eddigi két miniszteri rendelete meglehetősen súlytalan. A 2/1990. (VI. 13.) MKM. rendelet a pedagógusok kötelező óraszámáról szóló korábbi rendelet kismértékű módosítása; a tanári óraterhelés csökkentését nem vállalja fel. A 3/1990. (VIII. 1.) MKM.

rendelet az alap- és középfokú nevelési-oktatási intézményekben, valamint a zeneiskolákban tanulók által fizetendő díjakat és költségtérítéseket szabályozza elvi szinten, a korábbi iskolapiacosi törekvésekkel összhangban.

A korábbi, glatzi vonal továbbvitele (bizonyos nemzeti irányú hangsúlyeltolódásokkal) érezhető a „Nemzeti alaptanterv” illetve állami vizsgarendszer korábban beindított munkálatainak miniszteri támogatásában is. Nem világos egyelőre, hogy az ezekről alkotott kormányzati elképzelések megvalósulásuk esetén valójában mennyire korlátoznak az oktatás sokszínűségét (még mielőtt az kialakulhatna).

Tovább zajlottak a Glatz alatt beindult — részben feltétlenül jogos és pozitív — folyamatok az egyházi oktatás térnyerésében, ám az egykori egyházi iskolák lakossági igényekre hivatkozó visszaigénylői olykor az iskolát ténylegesen használók ellenállásába ütköztek (ami érzékelteti, hogy a kormánypártok által preferált keresztény ideológiának az oktatásban történő érvényesítése ténylegesen sérti azon választópolgárok érdekeit és érzéseit, akik a rendszerváltástól az iskola ideológiátlanítását, indoktrináció-mentesítését várták).

Mindeközben semmi nem történt azért, hogy az állami oktatás minőségében versenyképes legyen az egyházi illetve az alapítványi iskolákkal. Utóbbiak — az alapítványi hozzájárulás adóalapból való leírhatósága okán — eleve csak a magas jövedelmű rétegek számára jelenthetnek alternatívát. Ez pedig azt jelenti, hogy a jövedelmi különbségek művelődési esélykülönbségekre eleve gyakorolt hatását a kiépülő oktatási struktúra a korábbinál nagyobb mértékben fogja erősíteni, ami antiszociális, és valójában antidemokratikus is (továbbá nincs teljes összhangban az Alkotmány 70/F. §-ával).

Az eddigi oktatási intézkedésekből, tervezetekből a legnagyobb visszhangot két alacsonyabb szintű rendelkezés illetve eligazítás (*A fakultatív vallásoktatás óraterve*, Művelődési Közlöny, 1990. 12. szám, illetve a június 8-i Művelődési Közlönyben megjelent *Közlemény a vallásoktatásról*) váltotta ki — valójában azonban nem is ez, hanem a miniszternek az egyházakkal kötött megállapodása az iskolai hitoktatásról. Ennek bővebb tárgyalását mellőzném, a vonatkozó sajtóvita közismert. A kérdés ily mértékű előtérbe kerülése több okból is szerencsétlen. Az ötvenes évek egyértelműen ideologikus közoktatását a későbbiekben felváltotta egy pragmatikus, az oktatás-nevelés szerepét a munkaerő-utánpótlás előállítására redukáló szemlélet, melynek leegyszerűsítő ökonomizmusa sok kárt okozott. Ám az ezzel való szembe fordulás nem jelentheti azt, hogy megfelelkezünk az oktatásnak a társadalmi-gazdasági modernizációban betöltött alapvető fontosságáról, és szinte minden energiánkat egy ebből a szempontból meglehetősen mellékes kérdéssel folytatott felesleges vitára fecsérjük, miközben az ország gazdasága súlyos válságban van. Természetesen a szabad vallásgyakorlás biztosítása alkotmányos kötelezettség — ám vallásfelekezeti erősen megosztott országokban ez ritkán ölti tantervbe iktatott iskolai hitoktatás formáját.

(Két apró, szubjektív megjegyzés: 1. Naivitás lenne a valós gazdasági-társadalmi feltételekben gyökerező morális válság megszüntetését a hitoktatástól várni. 2. Az eddigi „hivatalos ideológia” a magyar társadalmat és közéletet már-már elviselhetetlenül álszentté, őszintétlenné és képmutatóvá tette. Egy régi-új „hivatalos” ideológia iskolai beve-

zetése, az ott érvényesülő csoportnyomások aligha segítenék elő, hogy e fenti — mellesleg keresztényietlen — rossz tulajdonságoktól megszabaduljunk.)

Hát — ennyi van a mérleg másik serpenyőjében. Ezek az eddigi csenevész kezdemények arra mutatnak, hogy a formálódó koalíciós oktatáspolitikai — melynek MDF-túlsúlya vitathatatlan — nem azokra a kihívásokra kíván válaszolni, melyek a valóságos helyzetből következnek, hanem „kerül, amibe kerül” alapon a maga ideológiai elkötelezettségét igyekszik „a nép nevében” a lakosságra oktrojálni. Talán még nem késő körülnézni!